

УДК 925: 159-189-90'37

Набочук Олександр

кандидат психологічних наук,

докторант Університету

Григорія Сковороди в Переяславі,

<https://orcid.org/0000-0002-1448-7687>DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i18.296>**ЗМІСТ ДОМІНУВАЛЬНИХ ТЕОРІЙ ТВОРЧОСТІ: ДО ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЇ ТВОРЧОСТІ В РАЦІОГУМАНІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ**

Анотація. В статті окреслено основні положення абстрактно-аналітичної теорії творчості, висвітлено роль інтелектуальної активності, сензитивності, біполярності для створення структурно-рівневої моделі творчого процесу. Описати сутність творчості з точки зору теорії розв'язання задач. Зазначено, що теорія розв'язання винахідливих задач виникла як альтернатива «Методу спроб та помилок» в психології творчості, де основний акцент робиться на неусвідомлених особистістю процесах (інсайт, осяяння, що ніяким чином не нівелює ефективність системи евристичних технологій (метод мозкового штурму, синектика, морфологічний аналіз).

Окреслено особливості інтелектуально-духовної теорії становлення творчої особистості, яка визнає виключність і вродженість творчих здібностей. Обґрунтовано основні характеристики гештальтпсихологічної теорії дослідження проблеми творчості та творчого мислення особистості. Зазначено, що в контексті досліджень гештальтпсихології психологами було введено до наукового обігу такі поняття, як «проблемна ситуація», «інсайт», «продуктивне мислення», «центрована структура», «перецентрування».

Описано характерологічні особливості психоаналітичної та когнітивної теорій творчості (остання виникла в контексті теорії теоретичних конструктів). Зазначено, що в основі теоретичних фреймів покладено гуманістичну за своєю суттю точку зору на людину як на вченого, теоретика, дослідника, який досить активно інтерпретує світ, обробляє інформацію, прогнозує, ефективно та, разом з тим, творчо взаємодіє зі світом. Особистість, таким чином, є своєрідною унікальною системою суб'єктивних за своїм змістом конструктів, яку індивід використовує для інтерпретації свого життєвого досвіду, творення власної моделі світу.

Окреслено проблему творчості в гуманістичній психологічній теорії. Зазначено, що дана теорія дозволяє розглядати творчість в контексті всієї життєдіяльності людини як спосіб її життя (а не тільки як спосіб розв'язання конкретних завдань), як можливість свободи вибору. Наголошено, що Людина, в свою чергу, постає активним творцем власного життя.

Ключові слова: творчість, теорії творчості, абстрактно-аналітична теорія творчості, теорія розв'язання задач, інтелектуально-духовна теорія, гештальтпсихологічна теорія, психоаналітична теорія, когнітивна теорія, гуманістична теорія.

Постановка проблеми. Вивчення проблем психології творчості в наш час набувають комплексного парадигмального та навіть – планетарного характеру, є предметом аналізу різних психолого-педагогічних та соціальних дисциплін, і являє собою важливу сферу досліджень, вплив на яку мають, крім психології, інші галузі знань про людину – філософія, соціологія, педагогіка, валеологія та ін. Визначення сутності творчості та формування творчих здібностей, можливостей людини, її творчого потенціалу є найбільш актуальними сучасними питаннями для психології становлення особистості. Тому проблема, яка піднімається в даній науковій публікації, є вельми актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку більшості сучасних дослідників творчої діяльності, основною перевагою творчості порівняно із іншими видами діяльності є те, що саме в ній постає можливим розглянути безпосередньо механізми формування творчої думки, визначити її етапи, особливості експлікації, переходу в інші форми та фреймові структури. Деякі вчені (Завгородня, 2019; Моляко, 2013; Vila & Nasikan, 2017) та ін. вважають, що процесуальний підхід більшою мірою висвітлює гармонійне бачення творчої діяльності порівняно з продуктивним підходом, оскільки завдяки першому основними є не результати творчості людини, а почуття, переживання, емоції особистості, що виникають у індивіда під час здійснення творчого акту.

Інша дослідниця (Антюхова, 2015) виокремлює такі *основні* підходи до вивчення творчості у зарубіжній психології, зокрема: 1) *психодинамічний* підхід, що описує творчість через взаємовплив структур індивідуальності, таких як “Воно”, “Я”, “Над-Я”; 2) *біхевіористичний* підхід, який розглядає творчість як результат поведінки особистості із чітким дотриманням нею схеми “стимул – реакція”; 3) *прагматичний* підхід, що наголошує на можливостях практичного використання людиною творчого продукту і, в результаті цього, – виокремленні інших ресурсів творчого використання цього продукту; 4) *психопатологічний* підхід, який дозволяє аналізувати творчість як деякий побічний продукт психічних розладів особистості; 5) *продуктивний* підхід, який оцінює творчість з огляду на новизну кінцевого продукту; 6) *процесуальний* підхід, що розглядає творчість як довготривалий процес; 7) *гуманістичний* підхід, який акцентує нашу увагу на власне самовираженні творця. Проте, на нашу думку, такі розуміння творчості суттєво звужують це поняття. По-перше, ми вважаємо, виокремлення підходів зовсім недостатньо для висвітлення сутності такого складного феномену, як творчість, тому в плані останньої варто говорити не щодо підходів, а стосовно теорій до визначення сутності творчості. По-друге, перерахованих підходів можна знайти набагато більше в науковій літературі, а змісту окреслених, відверто кажучи, зовсім недостатньо для аналізу такого складного феномену, яким є творча діяльність.

Тому **метою** даної статті є проаналізувати існуючі в психології теорії творчості.

Завданнями статті постають:

- окреслити основні положення абстрактно-аналітичної теорії творчості, висвітлити роль інтелектуальної активності, сензитивності, біполярності для створення структурно-рівневої моделі творчого процесу.
- описати сутність творчості з точки зору теорії розв’язання задач.
- окреслити особливості інтелектуально-духовної теорії становлення творчої особистості, яка визнає виключність і вродженість творчих здібностей.
- обґрунтувати основні характеристики гештальтпсихологічної теорії дослідження проблеми творчості та творчого мислення особистості.
- описати характерологічні особливості психоаналітичної та когнітивної теорій творчості (остання виникла в контексті теорії теоретичних конструктів).
- окреслити проблему творчості в гуманістичній психологічній теорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У вітчизняній психології цілісну концепцію творчості як психічного процесу запропонував Пономарьов (1991) – автор *абстрактно-аналітичної теорії творчості*, ключовими категоріями якої є: визнання інтелектуальної активності, сензитивності, біполярності творчого процесу та створення структурно-рівневої моделі, в основу якої покладені психологічні механізми творчості.

Вчений розробив структурно-рівневу модель, яка сприймається в науці як центральна ланка (або стан) психологічного механізму творчості. Зокрема, важливим та цікавим висновком є уявлення Пономарьова (1991) щодо «біполярності», точніше багатополарності творчого процесу. В такому контексті психологічний механізм творчості складається з «віддалених», іноді – біполярних елементів, таких як: інтуїтивне + логічне; оригінальне + теоретична модель; творення + рефлексія; мимовільне +

довільне; стимуляція + мотивація; імпульсивне + вольове; несвідоме + свідоме; вроджене + набуте і т.д.

Пономарьов (1991) визначив етапи онтогенезу процесу розв'язання творчих задач, які схематично можна відобразити таким чином: маніпуляції простими предметами, оригінальними предметами (проте, не цілісними моделями) → маніпуляції уявленнями (в умі) → маніпуляції моделями за методом здійснення спроб і помилок → аналіз структури певного завдання → план розв'язання (задум) → розв'язання (творча діяльність). На основі співставлення онтогенезу поведінки дітей в проблемних ситуаціях і в процесі розв'язання творчих завдань дорослими Пономарьов (1991) дійшов висновку щодо того, що функціональні ступені розв'язання творчих завдань дорослими є подібними до етапів онтогенезу дитини.

В парадигмі даної, абстрактно-аналітичної теорії творчості, предметом дослідження Моляко (2013) є психологічне вивчення видатних творчих особистостей. Основний висновок наукових досліджень вченого є таким: «талант → багатогранні дії → творча діяльність → створення творчого продукту». Згідно концепції вченого, характерною особливістю багатьох видатних людей є їхні неабиякі творчі здібності, які виявляються в різноманітних сферах діяльності, в тому числі – в професійній. Обдарованість особистості «охоплює» більш широкі здібності, здатності та можливості людини, які виявляються лише в її професійній діяльності. Виявлення обдарованих особистостей є завданням батьків, вихователів та вчителів, що постає перед ними з самого дитинства, навіть більше – народження дитини. Також вчені зазначають, що не буває у людини ніяких здібностей, які не залежать від загальної спрямованості особистості.

Технології творчої діяльності в сучасній вітчизняній науці нерідко розробляються в контексті теорії розвитку творчої особистості на основі теорії розв'язання винахідливих задач. Тому наступною теорією визначення сутності творчості є *теорія розв'язання задач*.

Розробка теорії розвитку творчої особистості належить Білій (2009). Теорія розв'язання винахідливих задач виникла як альтернатива «Методу спроб та помилок» в психології творчості, де основний акцент робиться на неусвідомлених особистістю процесах (інсайт, осяяння, що ніяким чином не нівелює ефективність системи евристичних технологій (метод мозкового штурму, синектика, морфологічний аналіз). Розробники теорії розв'язання винахідливих задач розглядають творчість як досить-таки точну науку. Наприклад, Біла стверджує, що технічні винаходи є великою мірою закономірними. Творець або винахідник керується законами, які визначають перехід від однієї системи до іншої.

Зарубіжні вчені вказують на те, що алгоритми теорії розв'язання винахідливих задач нерідко сприяють розвитку багатофокусного мислення особистості. У цих алгоритмах передбачаються чітко визначені процедури зміни сутності завдання, тому трансформація відбувається в системі «завдання + особистість». Мова йде не щодо розвитку, наприклад, математичних здібностей, здібностей до образотворчого мистецтва чи музики, а домінують ціллю стає створення мотивації на творчість опанування технологією творчої діяльності. Головним при цьому є алгоритмізація обробки початково даної інформації (Jaide, 1986). Основним компонентом розвитку творчої особистості вважається самовдосконалення, коли прямі та обернені зв'язки ніби «працюють» в парадигмі певної системи (в нашому випадку – особистості). При цьому роль зовнішнього середовища, зокрема – освіти – зводиться до переконання особистості в природності процесу творчості, його опануванні, в оволодінні особистістю технологіями творчої діяльності тощо.

Наступною теорією до визначення творчості є *інтелектуально-духовна*. Ця теорія як теорія становлення творчої особистості визнає, передусім, виключність і вродженість творчих здібностей. Творчість, передусім, не є талантом, а скоріше

природою людини. Вченими (Завалишина, 2013) стверджується, що творчі здібності (передумови) є у всіх людей, але творчі «генетичні задатки» самі по собі не відкриваються як такі, доки не виникає потреби у суспільному визнанні і не з'являється можливість реалізації творчих здібностей особистості. Таким чином, творчість постає нормою людського буття.

Творчість великою мірою актуалізується в інтелектуальній та духовній діяльності людини (Ложкин, 2009). Інтелект презентує творчі продукти по-новому, як нову організовану інформацію. При цьому духовна діяльність постає ніби процесом генерації думок. Тому на всіх етапах становлення особистості слід стимулювати і організовувати її інтелектуальну та духовну діяльність. Вважається, що вузька професійна спеціалізація стримує стимули особистості до творчості і у сфері техніки, і в гуманітарних науках. В результаті і те, і інше дещо нівелюється. Тому сучасні вчені нерідко стверджують, що потрібною є універсальна освіта, але така, що не виключає формування спеціальної майстерності особистості.

Наступною теорією до дослідження проблеми творчості та творчого мислення особистості є *гештальтпсихологічна*. Вчені (Waldman, Bass & Yammarino, 1990) в парадигмі гештальтпсихології диференціюють творче, продуктивне мислення і репродуктивне, в основі якого – запам'ятовування, повторення і відтворення. Творче мислення постає парадигмою реструктурування цілісної, завершеної ситуації, відправною точкою якого є творче формулювання та презентація проблеми. Цей етап творчого процесу вчені (Waldman, Bass & Yammarino, 1990: 381) вважають надзвичайно важливим: «Формулювання продуктивного запитання часом є великим досягненням, аніж розв'язання поставленої перед особистістю задачі». На другому етапі творчого процесу здійснюється побудова цілісного образу ситуації (гештальту), істотним моментом якого є перецентрування, тобто – перехід від поверхневого і невірної структури проблеми до адекватної та вірно центрованої структури (Waldman, Bass & Yammarino, 1990: 382). Нарешті третій етап творчого процесу є центральною ланкою творчого мислення, що передбачає виникнення ідеї розв'язання проблеми, несподіване прозріння, інсайт. Саме тому творчий процес концентрує в своїй структурі моменти переходу від «розуміння» до «творчого опанування». Четвертою стадією творчого процесу є виконання розв'язання проблеми, більш глибоке усвідомлення способу розв'язання певної задачі в цілому.

Характеризуючи продуктивне мислення, Starkweather (Starkweather, 1968) одним із перших звернув увагу на те, що творчість корелює з різноманітними особистісними характеристиками. Згідно цієї точки зору мислення особистості слід розглядати як певну інтелектуальну операцію, що повною мірою здатна відокремлювати творче мислення від настановлень особистості, почуттів, емоцій та ін.

У емпіричних дослідженнях (Rupperecht, 1993) також виявився негативний вплив звичного (асоціативного або формального) сприйняття взаємостосунків між компонентами задачі на її творче розв'язання. Зокрема дітям, які вивчають геометрію на основі опанування лише формального методу, набагато важче розробити власне свій, індивідуальний творчий підхід до розв'язання задач, чим тим дітям, хто зовсім не навчався. Таким чином, в психологічних дослідженнях мислення Rupperecht (1993) бачив нові наукові теоретико-методологічні основи для перебудови шкільної освіти.

В контексті досліджень гештальтпсихології психологами було введено до наукового обігу такі поняття, як «проблемна ситуація», «інсайт», «продуктивне мислення», «центрована структура», «перецентрування». Разом з тим, не дивлячись на базові положення контекстного, більш широкого погляду на творчість в цілому, гештальтпсихологи в основному акцентували свою увагу на операційній стороні мислення і фактично заперечували роль активності і набутого суб'єктом особистого та професійного значного досвіду в процесі розв'язання творчих задач. Вчених фактично не цікавила мотиваційна сторона творчості, поза урахування якої людина

перетворюється в знаряддя, в засіб для розв'язання тих чи інших задач в психологічному смисловому полі, яке складається тут і тепер.

На відміну від гештальтпсихології в концептуальній системі *психоаналізу* (Фройд, 1952; Юнг, 1998) центральними проблемами творчого акту є мотивація та неусвідомлені особистістю компоненти творчої діяльності.

Безумовною евристичною цінністю в концепції Фройда (1952) є проблема мотивації. Вчений актуалізує увагу на домінуванні мотивів поведінки людини, на двох базових антагоністичних захопленнях: на Еросі – як потягу до життя, знаходженні любові, самозбереженні, єднанні з іншими людьми, творчих та конструктивних тенденціях людини; та Танатосі – бажанні вмерти, руйнуванні, самознищенні, деструктивних тенденціях людини. Таким чином, Фройд (1952) вперше в історії психології інтуїтивно сформулював дві основні тенденції не тільки щодо творчого процесу, але й закономірностей розвитку культури взагалі – руйнування та створення, дисоціації та асоціації, реструктуризації стереотипних моделей та творчому конструюванні нових.

Мотиви творчості, за Фройдом (1952), безпосередньо пов'язані з Еросом і є похідними щодо сексуальних потягів індивіда. В даному випадку на першому плані фокусується десексуалізація та сублимування – переніс сексуальної енергії на процес творчої діяльності як такої.

Ключовим поняттям у психодинамічній теорії творчості вважається сублимація, що розглядається домінувальним джерелом еволюції культури. В теорії вчених (Юнг, 1998) сексуальна енергія спрямовується, передусім, на духовні цілі – мистецтво, науку, релігію, політику. Крім цього в продуктах творчості, і, зокрема, – професійної творчості, втілюються, зокрема, витіснені прагнення та переживання.

Не менш важливим для психології творчості є твердження про те, що одним із найважливіших джерел творчості є неусвідомлювані особистістю структури психіки. Фройд (1952) першим актуалізував проблему взаємозв'язків неусвідомлюваних процесів та творчої діяльності суб'єкта. Цей зв'язок, на думку Фройда (1952), виявляється як у самому процесі творчої діяльності, так і в змісті творчих продуктів. Вчений доводить, що свідомість – це лише поверхневий шар психіки, за яким зафіксовані так звані незвідані особистісні глибини. Останнє, безперечно, набуває неабиякого значення для розуміння творчості як процесу. В концепції Фройда (1952) неусвідомлюване є так званою потужною «ірраціональною силою», виключно творчо діючий суб'єкт зі своїми особистісними проблемами, конфліктами, драмами, так звана «креативна» частка психіки особистості. Так, в науковій психології Фройд (1952) вперше ввів термін «колективне несвідоме». Вчений вважав, що конфлікти, переживання, особисті трагедії та драми передаються у спадок і створюють так званий філогенетичний психічний досвід людства. Ці творчо змістовні «прафантазії» є своєрідним підґрунтям, на якому вибудовується індивідуальна фантазія суб'єкта.

Унікальну теорію творчості також змодельював послідовник, а згодом і опонент Фройда (1952), – Юнг (1998). На відміну від Фройда (1952), Юнг (1998) розглядав лібідо не як сексуальну енергію, а як дифузну творчу силу, яка виявляється в різноманітних сферах діяльності особистості.

Таким чином, Юнг (1998) продовжив обґрунтування ідеї Фройда (1952) щодо колективного несвідомого. Вчений зауважував, що відкриттю глибинних шарів колективного несвідомого передувала ситуація, яка склалася в ХХ столітті, коли формування світогляду вчених великою мірою зумовлювалося існуванням міфів різних народів нашої планети. Аналіз змісту міфів наголошував на існуванні неймовірної подібності домінувальних мотивів у різних міфологіях, теоріях та культурах. Актуалізована з самого початку гіпотеза щодо перетину культурних світів в подальшому не підтвердилась. Юнг (1998) на основі зробленого ним психологічного культурологічного аналізу та проведених експериментів з трансцендентною свідомістю

довів існування семантичних структур загального порядку, а саме – психічних детермінант поєднання образів в різних культурах.

Іншою теорією творчості є *компенсаційна*. Дана теорія («the theory of inferiority feeling») була запропонована Адлером (1997) на основі ідеї компенсації. Відповідно до компенсаційної теорії, люди розвивають науку, мистецтво та інші сфери культури великою мірою з метою компенсації своїх недоліків. Безперечно, теорія Адлера має певні конкретні переваги та залишається однією з найважливіших наукових здобутків. Погоджуючись з цією теорією, слід зауважити, що компенсаційні механізми, великою мірою впливаючи на форми творчості, якими займаються індивіди, самі по собі не пояснюють самого творчого процесу, а лише окреслюють його.

Погляди Адлера (1997) на проблему творчої діяльності є достатньо ґрунтовними та вмщують інші продуктивні ідеї: творче «Я», самовизначення, стиль життя, життєвий сценарій, творчі фрейми, життєві скрипти. Основою індивідуальної теорії особистості Адлера (1997) є переконаність у творчій природі людини. Визнаючи значення спадковості навколишнього середовища для суб'єктного розвитку особистості, Адлер (1997) наполягав на тому, що індивід є дещо більш значущим створінням, ніж лише сам по собі продукт цих двох впливів. При цьому ані спадковість, ані оточення не є визначальними факторами. Ці моменти лише забезпечують вихідну основу для здійснення творчого розвитку особистості та впливу на неї оточуючого світу, на які індивід відповідає, використовуючи свою творчу силу. Таким чином, творче «Я» впливає лише на всі сфери особистісного досвіду, а також на пізнавальні процеси суб'єкта: сприйняття, пам'ять, уяву, фантазію і мрії, що робить кожну людину індивідуумом, який самовизначається, творчо вибудовує своє власне життя та перетворюється на творця своєї особистості.

Іншою теорією творчості є *когнітивна*. Дана теорія виникла в контексті теорії теоретичних конструктів Келлі (2000), і вона отримала назву «теорія особистісних конструктів». Практично не використовуючи терміни «креативність» та «творчість», Келлі (2000) створив досить-таку оригінальну теорію творчості та творчої особистості.

В основі теоретичних фреймів Келлі (2000) покладено гуманістичну за своєю суттю точку зору на людину як на вченого, теоретика, дослідника, який досить активно інтерпретує світ, обробляє інформацію, прогнозує, ефективно та, разом з тим, творчо взаємодіє зі світом. Особистість за Келлі (2000) є своєрідною унікальною системою суб'єктивних за своїм змістом конструктів, яку індивід використовує для інтерпретації свого життєвого досвіду, творення власної моделі світу.

Вчений побудував свою теорію на основі вже існуючої на той час філософської концепції конструктивного альтернативізму, яка, за своєю суттю, відображує провідні принципи творчості. Конструктивний альтернативізм фіксує і надає людині неабияку кількість можливостей для вибору творчих, нерідко – альтернативних або банальних концептів, що доводить необхідність перегляду, компресії або заміни існуючих стереотипів сучасного тлумачення світу. Келлі (2000) розглядає оточуючий нас світ стимулом з метою інтерпретації людини як творця, вченого, дослідника, а життя людини – як постійне експериментальне дослідження, як формулювання гіпотез щодо реальності, життєвого світу, за допомогою яких особистість великою мірою намагається передбачити та контролювати події.

Усвідомлення людиною дійсності – це завжди центральний предмет для тлумачення творчої діяльності. Суб'єкт розуміє, що ніщо не є постійним або скінченним. Відповідно, будь-яку подію особистість може розглядати з різних боків. «...Яка б не була природа або чим би, врешті-решт, не обернулися пошуки істини, ми сьогодні зіштовхуємось з фактами, яким можна дати стільки пояснень, скільки в змозі придумати наш розум» (Келлі, 2000: 11). Тому будь-яка картина світу для людини є гіпотетичною та в своєму роді творчою. Люди формулюють гіпотези, перевіряють їх, залучаючи до цієї діяльності ті ж самі психічні процеси, що й вчені під час здійснення

своїх наукових пошуків. Таким чином, Келлі (2000) не тільки вперше описав структуру та хід альтернативного гіпотетичного мислення, але він також спробував за допомогою базового, ключового для його теорії поняття «особистісний конструкт» пояснити життя людини як виключно творчий експериментальний процес. Особистісний конструкт в теорії вченого є ідеєю, думкою, моделлю, яку людина використовує, щоб усвідомити або інтерпретувати, пояснити або передбачити свій набутий досвід, в тому числі – творчий. Ця структура є досить стійким способом осмислення суб'єктом оточуючої дійсності, за допомогою якого людина сприймає, пояснює світ і створює та обґрунтовує несуперечливу картину світу в просторі протилежностей (добро-зло, розумний-дурний, хороший-поганий і т.д.). Таким чином, особистісні конструкти є біполярними та дихотомічними.

Проблема творчості в *гуманістичній психологічній теорії* виникла як альтернатива біхевіоризму та психоаналізу і великою мірою пов'язана з філософією екзистенціалізму. Для гуманістичної психології характерним є оптимістичний концептуальний погляд на людство та природу творчості. Сама по собі сутність людини, на думку психологів гуманістичного напрямку, рухає її до напрямку особистісного зростання, творчості, самореалізації та самодостатності. Це дозволяє розглядати творчість в контексті всієї життєдіяльності людини як спосіб її життя (а не тільки як спосіб розв'язання конкретних завдань), як можливість свободи вибору. Людина, в свою чергу, постає активним творцем власного життя (Балл, 2017; Роджерс, 1995; Фромм, 2007; Мау, 1975).

Е.Фромм (2007) визначає творчість як здатність дивуватися та пізнавати, вміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях, спрямованість на відкриття нового і здатність до глибокого усвідомлення набутого особистісно значущого досвіду. Дотримуючись логіки цього формулювання, критерієм творчості для Фромма (2007) постає не стільки якість результату (як своєрідний продукт творчої діяльності), а швидше як процеси, які великою мірою активізують творчість.

Продуктивна орієнтація людини в теорії Фромма (2007) є ідеальним станом особистості, кінцевою ціллю її розвитку. Праці Фромма (2007) стверджують, що він розглядав цю орієнтацію як відповідь на протиріччя людського існування в сучасному суспільстві.

Співзвучною до цих ідей є і концепція Маслоу (1982). На відміну від класичного психоаналізу, Маслоу (1982) вивчав «позитивні виміри людського досвіду», психічне здоров'я, умови повноцінного розвитку як шляхи реалізації творчого потенціалу особистості. Теорія самоактуалізації вченого відповідає, передусім, гуманістичним поглядам в розумінні унікальної сутності людини, її буття, потенційних можливостей, саморегуляції, ефективного функціонування та позитивної перспективи розвитку особистості. Універсальними тенденціями індивідуального розвитку в теорії Маслоу (1982) є особистісне зростання, самоактуалізація, прагнення до здорового способу життя, пошуку ідентичності та автономності, суверенності тощо, прагнення до втілення прекрасного, у власних творчих здобутках чи надбаннях.

Визнання пріоритету творчих можливостей кожної людини є найбільш значущим акцентом гуманістичної психології Маслоу (1982). Творчість розглядається вченим як досить-таки універсальна характеристика, вроджена властивість, яка потенційно експлікується у структурі психіки всіх людей від їхнього народження: так дерева дають листя, птахи літають, людина здійснює творчу діяльність. Однак більшість людей втрачають цю здібність в процесі входження до парадигми певної культури, чому сприяє й набуття ними певної освіти. Маслоу (1982) стверджує, що потреба в самоактуалізації є у кожної особистості, але, як правило, реалізують її лише декілька відсотків людства. Причина цього, зазначає вчений, полягає в тому, що люди не усвідомлюють свого потенціалу, бояться показувати свої здібності (виникнення так званого комплексу Іони або страх успіху).

- Найбільш важливим для теорії творчості є питання щодо мотивації, яку Маслоу (1982) описав в термінах ієрархії потреб за принципами пріоритету та домінування. В основі творчої діяльності особистості покладені найвищі особистісні потреби – потреба в самореалізації, зростанні та розвитку. Задоволення потреб, що фіксуються з самого низу зазначеної ієрархії, робить можливим цілковите усвідомлення потреб, розміщених зверху творчої парадигми, та участі суб'єктів в створенні мотиваційних доменів. Чим вище людина здатна піднятися в парадигмі цієї ієрархії, тим більшу індивідуальність, людські якості, психічне здоров'я та здатність до творчості вона здатна продемонструвати.

Істотною, з позицій психології творчості, є гіпотеза Маслоу (1982) щодо існування у людини дефіцитарних мотивів, пов'язаних з біологічними потребами, та метапотреб (найвищих цінностей, мотивів особистісного зростання), таких як істина, краса, досконалість, справедливість. На основі проведених емпіричних досліджень вчений дійшов висновку, що люди, які живуть повноцінно (особистості, які самоактуалізуються), мають наступні характеристики: ефективне сприйняття реальності; прийняття себе, інших людей та оточуючої природи; прагнення до самореалізації; центрація на проблемі, поглинання своєю справою як актуалізація свого покликання; автентичність – відверта, відкрита поведінка у ставленні до себе та інших; наголошення на простоті та природності своєї поведінки; незалежність, автономність в судженнях; впевненість в своїх силах, адекватність самооцінки, здатність до актуалізації вершинних переживань; суспільний інтерес; глибокі міжособистісні взаємостосунки; ініціативність та гнучкість у прийнятті рішень; демократичний характер власної діяльності; здатність до розмежування засобів та цілей; філософське почуття гумору; критичність та висока ступінь особистісної рефлексії; безпосередня сприйнятливості у ставленні до нового.

До недоліків теорії Маслоу (1982) можна віднести відсутність точних, конкретних змінних, які великою мірою контролюють прояв та модифікацію самоактуалізації особистості. Разом з тим, теоретичні основи теорії Маслоу (1982) дозволили в подальшому компенсувати цю прогалину та розробити діагностичний інструментарій для визначення ступеню самоактуалізації людини – тест самоактуалізації особистості (2020).

На відміну від Маслоу (1982), який дотримувався думки про те, що поведінка людини регулюється ієрархією потреб, Роджерс (1990) стверджував, що поведінка більшою мірою визначається функцією унікального сприйняття людиною навколишнього світу. Якщо в теорії Маслоу (1982) процеси особистісного розвитку фактично ігнорувалися, Роджерс (1990) виявляє конкретні, цілковито визначені форми розвитку, які великою мірою сприяють експлікації здатності людини до удосконалення вродженого потенціалу. Найважливішим мотиваційним конструктом є тенденція до саморозвитку та самоактуалізації, яку вчений розглядав як психічний та біологічний факт, як домінуючий спонукальний мотив здійснення творчої діяльності. Під цим мотивом Роджерс (1990) має на увазі спрямовуючий фрейм, що виявляється у всіх формах органічного та соціального життя – прагнення до особистісного розвитку, удосконалення, зрілості, тенденцію до експлікації і демонстрації всіх здібностей організму та концепції власного «Я». З урахуванням власного досвіду психотерапевта Роджерс (1990) цілковито переконався, що творче прагнення є в кожному індивідуі й воно очікує лише найбільш сприятливих, позитивних умов для звільнення та прояву особистісного потенціалу.

Отже, Роджерс (1995) розглядає феномен творчості в загальному контексті психології особистості та розвитку цивілізації в цілому. «Я стверджую, – зазначив Роджерс (1995), – що більша частина серйозної критики нашої культури швидше за все пов'язана з недостатністю творчості, творчої діяльності. У випадку, коли людство не зможе по-новому, оригінально та творчо адаптуватися до навколишнього світу, наша

культура загине, і розплатою за відсутність творчості буде не тільки погане пристосування, адаптація індивіда та групова напруженість, але й повне знищення всіх народів» (Роджерс, 1995: 135). Роджерс неодноразово наголошував, що все людство в цілому характеризується природною тенденцією рухатися в напрямку незалежності, соціальної відповідальності, креативності та зрілості. Таким чином, наше «життя та сприйняття оточуючого світу – є цілковито творчим актом» (Роджерс, 1990: 63).

Таким чином, в науковій літературі творчість розглядається як здатність продукувати унікальні ідеї, результати, способи розв'язання всіх життєвих проблем, як одна із найважливіших, пов'язаних з оптимальною психологічною зрілістю, характеристик людини, яка повноцінно функціонує (останнє є одним із ключових термінів Роджерса (1995), що фасилітує здатність особистості до здійснення творчої діяльності). Творча людина завжди використовує свої здібності та таланти, реалізує свій особистісний потенціал, рухається до повного пізнання себе та сфери своїх індивідуальних переживань. Роджерсом (1995) встановлено п'ять характеристик, що є досить загальними для людини, яка повноцінно функціонує: відкритість до переживання (усвідомлення себе повною мірою); екзистенційний спосіб життя (здатність жити повноцінно в кожний момент свого життя); органічна довіра до себе; емпірична свобода (здатність робити усвідомлений вибір); креативність). Продукти творчості (ідеї, нові оригінальні проекти, дії) та творчий спосіб життя, як правило, з'являються у людини, яка прагне жити адаптивно і конструктивно в парадигмі культури та, в той же час, задовольняє свої найбільш глибокі особистісні потреби, які й фасилітують творчу діяльність як таку.

Роджерс (1990: 165) вважає творчість універсальною характеристикою: «Я вважаю, що не існує суттєвої різниці у визначенні творчості під час створення картини, літературного твору, симфонії, винаходу нових знарядь для вбивства, розвитку наукової теорії, пошуку нових особливостей в особистісних взаємостосунках або в створенні нових характеристик власної особистості».

Причину стереотипного мислення в сучасному суспільстві Роджерс (1990: 167) бачить в системі освіти, яка зорієнтована на досить-таки посередні стандарти: «Отримавши освіту, ми зазвичай стаємо конформістами зі стереотипним мисленням, людьми із «закінченою освітою», а не вільними творчими та оригінально мислячими суб'єктами».

Одним із досягнень Роджерса (1995), безумовно, є визначення внутрішніх та зовнішніх умов здійснення творчої діяльності. До внутрішніх умов вчений відносить: 1) екстенсивність (відкритість до нового досвіду); 2) внутрішній локус оцінювання; 3) здатність до незвичних, нетрадиційних та оригінальних поєднань. Зовнішніми умовами здійснення творчої діяльності Роджерс (1995) визнає: 1) психологічну безпеку і захищеність (визнання безумовної цінності індивіда, створення оточуючої дійсності, в якій є відсутнім зовнішнє оцінювання); 2) свобода самовираження. До супутніх компонентів творчого акту Роджерс (1995) відносить емоції (естетичні, евристичні, комунікативні тощо).

Таким чином, проблематика, яку психологи гуманістичного напрямку відносять до психології творчості, містить різноманітні аспекти теорії творчості: аспекти самоактуалізації, характеристики творчого процесу, етапи творчого процесу, мотивація здійснення творчої діяльності, внутрішні та зовнішні умови, які фасилітують творчу діяльність.

Балл (2017) як один із представників раціогуманістичної психології вважав, що творча взаємодія між учасниками освітнього процесу має відбуватися на засадах толерантності, що «запобігає догматичній абсолютизації одних позицій та поглядів і абсолютному, огульному запереченню інших, протистоїть стереотипам, за якими шляхетні мотиви поведінки радо приписуються лише «своїм», тоді як «чужим» – низькі. Цей принцип передбачає, зокрема, відмову від спрощених, однобічних інтерпретацій

складних явищ історії й сучасності, розуміння того, що складовою їх адекватного тлумачення є, поряд із правдою «нашої» спільноти, також і правда тих спільнот, які конфліктували (а може, й нині конфліктують) із нею» (Балл, 2017: 38). При цьому Балл (2017) стверджує, що принцип толерантності безпосередньо пов'язаний із розумінням складності й суперечливості світу. Проте, толерантність не передбачає прийняття думок, переживань, емоцій та почуттів, дій та вчинків інших. Разом з тим, толерантність не є тотожною байдужості або індиферентності. Навпроти, толерантність означає прояв суб'єктності, суб'єктного ставлення як особисто до свого процесу творчого діяння, так і до продуктів творчого моделювання тощо.

Творче діяння, вважає Балл (2017), забезпечується також принципом медіаційності. Останній передбачає участь особистості у фактові ведення діалогу. У творчому процесі має місце медіаційне опрацювання та опанування різними змістами. В такому контексті медіація протиставляється інверсії, що є засобом актуалізації дуальної опозиції у смисловій парадигмі. Механізм інверсії, вважає вчений, передбачає надання абсолютної переваги одному з полюсів дуальної опозиції, наприклад, обґрунтування своєї точки зору, своєї позиції або думки) в творчій взаємодії. В разі розчарування в творчому пошуці людина, як правило, перестрибує до протилежного полюсу у просторі наявних культурних смислів. В цьому плані логіка медіації буде спрямована на пошук зовсім нових смислів за межами сенсів, що утворилися набагато раніше (Балл, 2017: 41–42).

Сам Балл (2017) своїм прикладом завжди намагався продемонструвати творчий підхід до будь-яких явищ та процесів оточуючої нас дійсності. Вчений намагався «здобути» творчий продукт скрізь, в усьому, що було поряд, в усіх фреймах, скриптах та моделях, які з першого погляду не зацікавлювали собою ані дослідників, ані пересічних громадян. Ось, наприклад, як Балл (2017) пояснював своє бажання та свої творчі дії щодо збагачення української мови новою термінологією: термін «*учіння*» як відповідник до російського відповідника «*учение*» (що може тлумачитися як процес або певна діяльність) та «*учёба*». І далі: «Іменник «*учіння*» здавна існує в українській мові (він є, зокрема, у відомому словнику Бориса Грінченка), а до наукового вжитку був уведений Костюком. Настав час зробити наступний крок і збагатити українську психолого-педагогічну термінологію прикметником *учіннєвий*, утвореним від цього іменника за тою самою моделлю, за якою від іменника *мислення* утворено прикметник *мисленнєвий*, а від іменника *мовлення* – *мовленнєвий* (до двох останніх прикметників психологічна громадськість вже призвичаїлася). Тоді вищезгадані важливі поняття цілком природно постануть в українському обличчі як *учіннєва діяльність*, *учіннєва дія* і *учіннєва задача*» (Балл, 2017: 109).

Висновки і перспективи подальших розвідок. В парадигмі гуманістичної психології, розглядаючи структуру творчості, Маслоу (1982) виділяє в ній декілька рівнів: творчість першого і другого рівнів, а також найвищий рівень – так звана інтегрована творчість. Творчість першого рівня є своєрідним результатом актуалізації у людини неусвідомлених мотивів, що наближує розуміння творчості в гуманістичній парадигмі до розуміння цього феномену за теорією психоаналізу Фрейда (1952).

Творчість другого рівня передбачає активне оперування особистістю складними мисленнєвими процесами з метою розв'язання певної творчої задачі: всі знання, які суб'єкт мав до цього часу, аналізуються, систематизаються та переосмислюються, творчо тлумачаться та обґрунтовуються, піддаються унікальній інтерпретації. Останнім, в повному розумінні цього слова, досконалим рівнем є інтегрована творчість – саме в ній два попередніх рівні інтегруються в єдине ціле, причому, за Мейсом (1975), цей рівень творчості і є передумовою створення найбільш відомих шедеврів і відкриттів. На нашу думку, останнє твердження створює неабиякі можливості для емпіричного дослідження різних видів творчості, в тому числі – управлінської, що буде предметом нашого аналізу в майбутніх публікаціях.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Адлер, А. (1997). *О нервическом характере = Über den nervösen Charakter*. Санкт-Петербург: Университетская книга.
- Антюхова, Н. І. (2015). Аналіз теоретико-методологічних підходів до вивчення творчості в психології. *Актуальні проблеми психології*, 10(27), 8-22.
- Балл, Г. О. (2017). *Раціогуманістична орієнтація в методології людинознавства*. Київ: Видавництво ПП «СКД».
- Біла, І. М. (2009). Особливості формування задуму розв'язання творчих задач. *Актуальні проблеми психології*, 12(8), 23-33.
- Завалишина, Л. В. (2013). Основные признаки эффективного преподавания в педагогике ФРГ. *Наука и школа*, 6, 34-37.
- Завгородня, О. В. (2019). Концепція власного життя особи: критерії інтегрованості. *Актуальні проблеми психології*, 2, 119-128.
- Келли, Дж. А. (2000). *Теория личности. Психология личных конструктов*. Санкт-Петербург: Речь.
- Ложкин, Г. В. (2009). Сценарии формирования профессиональной идентичности. *Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Філософія. Психологія. Педагогіка*, 3(27), 2, 48-55.
- Маслоу, А. (1982). *Самоактуалізація. Психологія личности. Тексты*. Москва: Издательство МГУ.
- Моляко, В. А. (2013). *Психология творческой деятельности*. Киев: Институт психологии имени Г. С. Костюка НАПН Украины. Взято с https://pidruchniki.com/14860110/psihologiya/molyako_psihologiya_tvorcheskoy_deyateloj.
- Пономарёв, Я. А. (1991). Исследование творческого потенциала человека. *Психологический журнал*, 12(1), 3-11.
- Роджерс, К. (1995). Путь к целостности: человеко-центрированная терапия на основе экспрессивных искусств. *Вопросы психологии*, 1, 132-139.
- Роджерс, К. Р. (1990). Творчество как усиление себя. *Вопросы психологии*, 1, 164-168.
- Тест САМОАЛ (2020). Взято с <https://psyttests.org/shostrom/samoal-run.html/>.
- Фромм, Э. (2007). *Анатомия человеческой деструктивности = Anatomie der menschlichen Destruktivität*. Москва: АСТ, Хранитель, Мидгард.
- Юнг, К. (1998). *Психологические типы*. Минск: ООО «Попурри».
- Bila, I. M. & Nasikan, N. I. (2017). Business environment in Ukraine. *Global and National problems of the economy*, 17, 127-131.
- Freud, S. (1952). *Der Witz and seine Beziehung zum Unbewussten* (2nd ed.). Frankfurt: Frankfurt am Main.
- Jaide, W. (1986). *Die Berufswahl*. München: Juventa.
- May, R. (1975). *The courage to create*. New-York.
- Rupprecht, S. B. (1993). Alternative Methoden. *Deutsch als Fremdsprache*, 2, 119-124.
- Starkweather, E. K. (1968). Studies of the creative potential of young children. In F. E. Williams (Ed.), *Creativity at home and in school*. St. Paul, MN: Macalester Creativity Project, Macalester Colledge.
- Waldman, D. A., Bass, B. M., & Yammarino, F. J. (1990). Adding to contingent-reward behavior. *The augmenting effect of charismatic leadership. Group and Organization Studies*, 15, 381-394.

REFERENCES

- Adler, A. (1997). *O nervicheskom haraktere = Über den nervösen Charakter [About the nervous character]*. St. Petersburg: University book. [in Russian].
- Antyukhova, N. I. (2015). Analiz teoretyko-metodolohichnykh pidkhodiv do vyychennia tvorchosti v psykhologhii [Analysis of theoretical and methodological approaches to the study of creativity in psychology]. *Aktualni problemy psykhologhii*, 10(27), 8-22. [in Ukrainian].

- Ball, G. O. (2017). *Ratsiohumanistychna oriientatsiia v metodolohii liudynoznavstva [Ratio Humanistic orientation in the methodology of anthropology]*. Kyiv: Publishing house PP «SKD». [in Ukrainian].
- Bila, I. M. (2009). Osoblyvosti formuvannia zadumu rozviazannia tvorchykh zadach [Features of the formation of the idea of solving creative problems]. *Current problems of Psychology*, 12(8), 23-33. [in Ukrainian].
- Zavalishina, L. V. (2013). Osnovnye priznaki jeffektivnogo prepodavanija v pedagogike FRG [The main features of effective teaching in German pedagogy]. *Nauka i shkola*, 6, 34-37. [in Russian].
- Zavgorodnya, O. V. (2019). Kontsepsiia vlasnoho zhyttia osoby: kryterii intehrovanosti [The concept of one's own life: criteria of integration]. *Aktualni problemy psykholohii*, 2, 119-128. [in Ukrainian].
- Kelly, J. A. (2000). *Teorija lichnosti. Psihologija lichnykh konstruktov [Theory of personality. The psychology of personal constructs]*. St. Petersburg: Speech. [in Russian].
- Lozhkin, G. V. (2009). Scenarii formirovaniia professional'noj identichnosti [Scenarios for the formation of professional identity]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskiy politekhnichnyi instytut". Filosofiia. Psikhologiya. Pedagogika*, 3(27), 2, 48-55. [in Russian].
- Maslow, A. (1982). *Samoaktualizacija. Psihologija lichnosti. Teksty [Self-actualization. Psychology of Personality. Texts]*. Moscow: Publishing house MGU. [in Russian].
- Molyako, V. A. (2013). *Psihologija tvorcheskoj dejatel'nosti [Psychology of creative activity]*. Kyiv: G.S. Kostyuk Institute of Psychology NAPS of Ukraine. Vzyato s https://pidruchniki.com/14860110/psihologiya/molyako_psihologiya_tvorcheskoy_deyatelnosti. [in Russian].
- Ponomarev, Ya. A. (1991). Issledovanie tvorcheskogo potentsiala cheloveka [The study of human creativity]. *Psihologicheskij zhurnal*, 12(1), 3-11. [in Russian].
- Rogers, C. (1995). Put' k celostnosti: cheloveko-centrirovannaja terapija na osnove jekspressivnykh iskusstv [The path to wholeness: person-centered therapy based on the expressive arts]. *Voprosy psikhologii*, 1, 132-139. [in Russian].
- Rogers, C. R. (1990). Tvorchestvo kak usilenie sebja [Creativity as self-empowerment]. *Voprosy psikhologii*, 1, 164-168. [in Russian].
- Test SAMOAL [SAMOAL test] (2020). Vzyato s <https://psytests.org/shostrom/samoal-run.html/>. [in Russian].
- Fromm, E. (2007). *Anatomija chelovecheskoj destruktivnosti = Anatomie der menschlichen Destruktivität [Anatomy of human destructiveness]*. Moscow: AST, Guardian, Midgard. [in Russian].
- Jung, C. (1998). *Psihologicheskie tipy [Psychological types]*. Minsk: OOO «Potpourri». [in Russian].
- Bila, I. M. & Nasikan, N. I. (2017). Business environment in Ukraine. *Global and National problems of the economy*, 17, 127-131. [in English].
- Freud, S. (1952). *Der Witz and seine Beziehung zum Unbewussten* (2nd ed.). Frankfurt: Frankfurt am Main. [in German].
- Jaide, W. (1986). *Die Berufswahl*. München: Juventa. [in German].
- May, R. (1975). *The courage to create*. New-York. [in English].
- Rupprecht, S. B. (1993). Alternative Methoden. *Deutsch als Fremdsprache*, 2, 119-124. [in German].
- Starkweather, E. K. (1968). Studies of the creative potential of young children. In F.E. Williams (Ed.), *Creativity at home and in school*. St. Paul, MN: Macalester Creativity Project, Macalester Colledge. [in English].
- Waldman, D. A., Bass, B. M. & Yammarino, F. J. (1990). Adding to contingent-reward behavior. *The augmenting effect of charismatic leadership. Group and Organization Studies*, 15, 381-394. [in English].

Alexander Nabochuk

PhD in Psychology

Doctoral student at Hryhoriy Skovoroda

University in Pereyaslav,

<https://orcid.org/0000-0002-1448-7687>DOI <https://doi.org/10.35619/prapr.v1i18.296>

THE CONTENT OF THE DOMINANT THEORIES OF CREATIVITY: ON THE PROBLEM OF THE DEVELOPMENT OF THE PSYCHOLOGY OF CREATIVITY IN THE RATIONAL-HUMANISTIC PARADIGM

Abstract. *The article outlines the main statements of the abstract-analytical theory of creativity, actualizes the role of intellectual activity, sensitivity, bipolarity for creating a structural-level model of the creative process. The essence of creativity is described from the point of view of the theory of problem solving. It was noted that the theory of solving inventive problems have been arisen as an alternative to the “Trial and error method” in the Psychology of Creativity, where the main emphasis is on the processes of the person’s unconscious (insight, which in no way negotiates the effectiveness of the system of heuristic technologies (brainstorming method, the method of synectics, the method of morphological analysis).*

The peculiarities of the intellectual and spiritual theory of the formation of the Person, which recognizes the exclusivity and innateness of creative abilities, have been determined. The main characteristics of the Gestalt psychological theory in providing the researches of the problem of creativity and creative thinking of the individual were substantiated. It was noted that in the context of empirical research Gestalt psychologists have introduced into scientific circulation such concepts as “problem situation”, “insight”, “productive thinking”, “centered structure”, “re-centering”.

The characterological features of psychoanalytic and cognitive theories of creativity (the latter have been arisen in the context of the theory of theoretical constructs) were described. It was noted that theoretical frames had been based on the essentially humanistic point of view of the person as a scientist, theoretician, researcher who is able to interpret the world actively, to process information, to predict effectively and, at the same time, creatively interact with the world. The Person, therefore, is a kind of unique system of constructs which are subjective in their content, which the individual uses to interpret his/her life experience, to create his/her own model of the world.

The content of the problem of creativity in the humanistic psychological theory has been determined. It was noted that that theory allowed us to consider creativity in the context of the entire life of a person as a way of his/her life (and not just as a way of solving specific problems), as the opportunity for freedom of choice. It was noted that a Man, in turn, had been understood as an active creator of his/her own life.

Key words: *creativity, theories of creativity, abstract-analytical theory of creativity, problem solving theory, intellectual-spiritual theory, gestalt psychological theory, psychoanalytic theory, cognitive theory, humanistic theory.*

Стаття надійшла до редакції 3.05.2022 р.